

KULTÚRA ES KERESZTYÉNSÉG

— Schweitzer Albert önarcképe előtt —

MIÓTA a keresztyénség tényezője az emberi történetnek, a kultúrához való viszonya sohasem csak tény volt, hanem egyúttal mindig probléma is. Voltak idők, amikor a keresztyénség vagy feljesen egybeesett a tényleges kultúrával, vagy legalább is nagyjából egyet jelentett vele — ha másképp nem, legalább úgy, hogy a kultúra eszményeinek meghatározásához belőle merítették a legmagasabb értékszempontokat. Akármily lényeges különbség van is egyébként a keresztyén antik, a középkor, a renaissance, a reformáció, az ellen-reformáció-barokk, a felvilágosodás és a romantika kultúráinak alapvető elgondolásaiban, szerkezetében és eszményeiben és akármennyire félreismerhetetlen mindezekben a kultúrákban a bennük lévő egyetemes emberi fejlődésmozzanatok mellett bizonyos nem keresztyén világnézeti elemek több vagy kevesebb érvényesülése is: egyiket sem lehet megérteni, elgondolni sem, a keresztyénségtől, annak legfőbb vallási vagy legalább ethikai értékeszméitől elszakítva. Különböző és nem mindig pozitív viszonyban állanak a keresztyénség egyházi létformáival, teológiává lett gondolatrendszerével — de föltétlenül pozitív viszonyban állanak a keresztyénség „lényegével“, bármily különbözőleg fogják fel és határozzák meg azt. Mellettük azonban — és sokszor földalatti folyamként, alattuk — kezdettől fogva ott húzódik a keresztyénség és a kultúra viszonyának negatív előjellel ellátott felfogása is. Az a radikális szembeállítás, amelyben az őskeresztyénség szemléli önmagát a „világgal“ és annak egész kultúrájával szemben, a történet folyamán később is folyvást fel-felújul s lényegesen nem módosul annak ellenére sem, hogy később a „világi“ kultúra is mind több keresztyén elemet vesz föl magába. A szerzetesség különböző típusaiban, a közép- és újkori szekták változatos eszmevilágában a legmélyebb, bár sokszor rejtve maradó hajtóerő mindig a világnak s vele a kultúrának anegációja, vagy legalább is a végletekig éles, entuziasztikus bírálata. A világban élő többségi, tömegkeresztyénséget, a kultúra keresztyénségét ez a negáció és ez a bíráló nem egyszer a teljes elvilágiasodástól menti meg, azonban a keresztyénség és a kultúra történeti kapcsolatát képtelen feloldani. Egy század óta pedig az a helyzet, hogy a keresztyénség kultúrateremtő hivatását, jogát és képességét már nemcsak a folyvást benne fermentáló entuziasztikus őskeresztyén szellem vonja kétségbe, hanem — természetesen egészen más indokolással — kétségbevonja az európa-amerikai „keresztyén“ kultúrákörben egyre jobban elhatalmasodó ú. n. „saecularismus“ szel-

lerne is, amely az emberi kultúra formálásából, az emberiség jobb jövőjének kialakításából mindenféle keresztyén, sőt általában mindenféle vallási értékeszmét elvileg és radikálisan ki akar kapcsolni abban a meggyőződésben, hogy az ilyen értékeszmék a valódi és teljes embermivolt és az ennek megfelelő célszerű és boldog emberi együttélés megvalósításának a legfőbb akadályai. A szemét a végítéletre, Krisztus visszajövetelére függesztő eschatologikus őskeresztyéni radikalizmus, amely a legjobban megvastagodott egyházi kérges alól is fel-feltör forró lávaként (lásd az orosz szektát!) — meg az éppoly rajongó és végítéletváró bolsevik istentagadás, amelynek az Isten- és vallásmentes, tehát már ennél fogva boldog és kívánatos „Emberországá” az eszménye: két, egymástól kozmikus távolságban álló véglet, de amelyek egy végkövetkeztetésben, a keresztyén kultúra lehetőségének tagadásában tökéletesen egyek. A kettő közt helyezkednek el a keresztyénység és a kultúra viszonyát többé vagy kevésbé határozottan pozitív előjellel ellátó felfogások, amelyek azonban egymásközt is a legsúlyosabban meg vannak ma hasonolva, ami az egyik legfőbb jellemzője, sőt valójában oka is napjaink világválságának, melyben csak a nagyon felszínes vagy dogmatikusan materialista szem láthatja uralkodónak a gazdasági, általában az anyagi vonást.

A válság harapófogói közt kínlódo emberi lélek olthatatlan reménykedéssel figyel föl mindazok szavára, akiknek kivételes szélességű és mélységű lelki kultúrája számára ez a válság személyes élménnyé vált, akik vele a gondolkozás, érzés és akarat megfeszített erejével megbirkóztak, fölébe kerekedtek s legalább is a maguk személyes élete számára megtalálták a megoldását. Természetes, hogy az ilyen útmutató szellemek nem az olcsó és varázserejű panaceák úton-útfélen felbukkanó kínálgatói közül kerülnek ki, hanem a kivételesen nagyszabású s éppen ezért népszerűekké sohasem válható egyéniségek közül, akik nem is a válság közvetlen aktualitásával viaskodnak, hanem az annak mélyén rejlő örök emberi problémákat veszik szemügyre s azoknak szövevényei közt igyekeznek megtalálni elsősorban nem is mások, hanem önmaguk számára a helyes utat.

Ez Örök emberi problémák közül éppen a keresztyénység és a kultúra viszonyának megoldási kísérletét kortársaink közül senkinek az alakján és működésén, személyes vívódásain és kialakított világnézetén nem lehet nagyobb tanulsággal tanulmányozni, mint a Schweitzer Albertén, akinek az afrikai őserdőben, de nagyon is a fehér ember számára megírt önéletrajza és szellemi önarcképe — az európai szellemtudományi irodalomnak, mint többé-kevésbé minden Schweitzer-könyv, eseménye — újévkor hagyta el a sajtót.¹

Egymagában csak ennek a csodálatos életpályának krónikás ismertetésével lapokat lehetne és volna méltó megtölteni. Itt most legyen

¹ *Aus meinem Leben und Denken*. Leipzig, Meinert, 1932. 211 nyolcadrésű lap, a szerző arcképével és számos képpel. Benne a Schweitzer többi műveinek bibliográfiája és keletkezési története. Magyarul Schweitzerrel eddig önállóan tudtommal csak a Protestáns Szemle 1931 februári számában foglalkozott Veress Jenő (Schweitzer életútja és szellemi világa) és Lajtha László (Schw. zenei munkássága). Ez a két tanulmány a Magyar Protestáns Irodalmi Társaság kiadásában megjelenő *Arcképek* c. kötetben is benne van.

elég annyit mondanunk életútjáról, amennyi az alábbiak megértéséhez föltétlenül szükséges, ötvenhét éves ember, elzászi protestáns lelkész-családból való, legelső pályaválasztása neki magának is a teológiai volt. Korán igen nagy feltűnést kelt a vallásfilozófia, majd különösen a keresztyén vallástörténet körébe vágó, óriási olvasottságra és teljesen eredeti problémamarkolásra valló tanulmányaival, főként azzal, amelyikben a Jézus életének a XVIII. századtól napjainkig keletkezett történeti feldolgozásait veszi kritikai vizsgálódás alá s amelyek eredményei ma már elidegeníthetetlenül bele tartoznak a tudományos újszövetség-kutatás standard-állagába, éppen nemcsak protestánsoktól értékeltlen. De legalább ugyanakkora feltűnést keltettek a Bach János Sebestyén-ről írott hatalmas francia és német munkái is, amelyekben a páratlan lipcsei kántor örökkévalóságzenéjének új, minden eddiginél mélyebb és igazabb megértéséhez mutatta meg a helyes utat s amelyeket a zene-tudomány azóta éppoly kevésbé nélkülözhet, mint előbb említett műveit a keresztyén vallástörténet tudománya. Schweitzer ugyanis amilyen kivételesen erős a vallástudományban, éppoly kivételesen nagy elméleti zenetudós és gyakorlati művészmuzsikus is. A hangszeres királynőjének, az orgonának (sőt még az orgonaépítés technikájának is) olyan mestere, akit ma hangversenyeiről, főként elsőrendű Bach-interpretációiról Upsalától Barcelonáig, Oxfordtól Prágáig ismernek. Apja-anyja családjának hosszú nemzedéksoraiból örökölt zenei tehetsége, amelyet lankadatlan tanulással és gyakorlással fejlesztett tökéletessé s átfogó elméleti tanulmányokkal (új Bach-kiadás rendezése) emelt a tudatosság legmagasabb fokára, és kivételesen robusztus testi-lelki egészsége, amely lehetővé tette neki, hogy az alvás és a pihenés minimumra redukálásával egyszerre folytassa vallástudományi és zenei tanulmányait, mindkét téren nemcsak reprodukáló, hanem legmagasabb tudományos értékű termelő munkát is végezve — már harmincas éveinek legelején az európai szellemi kultúrájának csak a legkevesebbetől járható magaslataira segítették emelkedni őt.

De amikor a strassburgi egyetem fiatal magántanára s egyideig ottani segédlelkész és az evangélikus lelkészjelölt-intemátus igazgatója mint vallástörténész és mint zenetudós gyors ütemben növekvő európai és világhírré tesz szert: akkor ő már a zenének és a teológiának csak szabad óráiban — azaz rendszeren éjszaka — áldoz. Nappalait pedig az egyetem — orvosi karán tölti, mint annak hallgatója, nem törődve azzal, hogy a kari dékán, amikor felvételre jelentkezett nála, mint maga jegyzi fel elégedett humorral, legszívesebben az ideg- és elmeorvos kolléga gondjaira szerette volna bízni a fiatal teológus privátdocent, aki ezzel a hóbortos lépésével az „akademische Laufbahn“ kivételesen szép lehetőségeinek fordított egyszerre hátat. Ifjúsága óta dolgozott benne ez a vágy, amelynek megindokolása az óriási tehetségű emberben ugyanolyan arányú lelki nemességet és finomságot is mutat — a keresztyénség tudósában a keresztyénség gyakorlati szellemének nem közönséges megvalósulását. „Mégfoghatatlannak tűnt föl előttem, hogy énnekem szabad volt boldog életet élnem akkor, amikor magam körül gonddal és szenvedéssel birkózni láttam megannyi embertársamat.“ Még teológus korában egyszer

odahaza, a kis elzászi falu parókiáján tölti a pünkösdi szünidőt. „A ragyogó nyári reggelen egyszerre meglepett az a gondolat, hogy nekem nem szabad ennyi boldogságot elfogadnom magától értetődő valamiként, hanem adnom is kell érte valamit. E gondolattal foglalkozva, még felkelés előtt nyugodt megfontolással megállapodtam önmagammal abban, hogy harmincéves koromig élni fogok azzal a jogommal, hogy a tudománynak és a művészetnek szánjam oda az életemet, azután azonban valami egészen közvetlen emberi szolgálatra fogom magamat szentelni.“ Ez elszánásának éveken át magába rejtett hordozása és érlelése s hosszas keresés után végre az is világossá lesz előtte, hogy a „közvetlen emberi szolgálatnak“ az a formája, amelyre ő a maga rendkívüli testi és lelki ajándékainál fogva különösképpen elhívottnak tekintheti magát: az orvosi pálya, mégpedig a pogánymisszióban, a szörnyű betegségekkel dúlt feketék között, akiknek testi szenvedésein maguk a misszionáriusok kellő számban vállalkozó önfeláldozó orvosok támogatása híján a legnagyobb odaadásuk mellett sem tudnak megfelelően segíteni. Amint ezt az elhivatását tisztán meglátja és harmincadik életévét betölti, 1905 őszén vasakarattal nekifog orvosi tanulmányainak s közben állandóan folytatva addigi tanulmányait is — könyveket írva, orgonahangversenyeket adva (ezekből kell magát most már fenn is tartania, miután kenyéradó egyházi állásáról lemondott) — iszonyú erőfeszítéssel, amely még az ő bámulatos testi és lelki szervezetét is csaknem végzetes válságba dönti, megszerzi az orvosdoktori diplomát és 1913 nagypéntekén feleségestül útnak ered az egyenlítői Afrikának egy, az Ogove-folyam partján fekvő missziói állomása, Lambarene felé, ahol — a francia kézben lévő Gabongyarmaton — a párizsi evangéliumi missziótársaság dolgozik. Ehhez a társasághoz kapcsolódva, de nem szigorúan annak kötelékében és nem is annak anyagi erejére, hanem a maga által szervezett széleskörű társadalmi gyűjtésre támaszkodva kezdi meg munkáját: kórházat épít s feleségének meg egy ügyes fekete laboránsnak a segítségével fölveszi a harcot mint belgyógyász és mint sebész a feketéket roncsoló betegségekkel, amelyeknek pusztításait a valóságban még sokkal nagyobbaknak találja a hírüknél. Maláriával, leprával, álomkórral, vérhassal, elephantiasissal, borzalmas fekélyekkel viaskodva, bonyolult sérv- és egyéb operációkat végezve, a legszebb reményekkel telik el a vállalt munka továbbfejlődését illetőleg, amikor kiüt a világháború s őt, a franciául tökéletesen beszélő és író tudóst, akinek akkor már a francia tudományos és zenevilágban épp olyan jó neve van, mint a németben, és aki önfeláldozó munkájával legközelebről mégis csak a francia civilizációnak állott a szolgálatába — mint német állampolgárt előbb helyileg internálják, orvosi munkáját lehetetlenné téve vagy legalább teljes szabadságában gátolva, majd európai internálótáborokba hurcolják, végül a fegyverszünet előtt néhány hónappal Elzászba hazaengedik. De hihetetlen szellemi energiáját ezek a keserves évek sem bírják megtörni: az internálótáborokban mint orvos tevékenykedik, állandóan folytatja orgonagyakorlatait — asztalon, pedálnak a padlót használva s amellet lerakja alapjait nagy kultúrabölcseleti művének, amelynek alapgondolatai szintén már ifjúságától

foglalkoztatják, de amelynek megalkotásához az emberi kultúrának a világháborúban kicsattant válsága adja meg neki az elhatározó indítást. A franciává lett Strassburgban segédorvoskodik és segédlelkészkedik egy darabig, lassan helyreáll az internálás alatt még öneki is megromlott egészsége s a régi lendülettel fog hozzá az afrikai munka újakezdéséhez. Európa-szerte adott orgonakoncertjeivel összegyűjti hozzá a pénzt, egyidejűleg mint vallástudományi és filozófiai vendég-előadó tevékenykedik a legelőkelőbb egyetemeken, amelyek vetélkedve hívják meg egymásután és teszik díszdoktorukká, tető alá hozza egypár régebbi tudományos tervét — és 1924-ben újra elhajózik Lambarene-be. Itt áttelepítve újraépíti a hétéves távolléte alatt teljesen elpusztult kórháztelepét s állandó társadalmi akcióval — amelynek érdekében 1927—29-ben harmadfél évet újra Európában tölt — jelentékenyen kibővíti a kórház orvosi és ápolószemélyzetét, tökéletesíti felszerelését és egész munkáját. Folytonos kemény orvosi mentőmunka közben ott is, „zwischen Wasser und Urwald“ tud időt szakítani tudományos és irodalmi munkásságra, amelynek előterében most mára kultúrabölcselet problémái állanak. Ott fejezi be — tavaly tavasszal — önéletrajzát is, ezt a csaknem hidegen tárgyilagos hangon megírt s mégis minden regénjmél izgatóbb érdekességű és minden szubjektív stílusú konfesszionál elragadóbb önéletrajzát, amelyet a következő szavakkal végez: „Kezdek öszülni. A testem már érzi a következményeit a robotnak, melyet rámértem, és az évek súlyát. De én hálásan tekintek vissza arra az időre, amikor még pihenés nélkül voltam képes végezni testi és szellemi munkát, anélkül hogy takarékoskodnom kellett volna az erőimmel. Készen és alázatosan tekintek a jövőbe, hogy ha lemondás vár reám, ne találjon készületlen. Hiszen minekünk munkában és szenvedésben egyaránt az a feladatunk, hogy megnyilvánuljon bennünk az olyan embereknek az ereje, akik eljutottak abba a békességbe, amely minden értelmet felülhalad.“

Az Istennek békessége, mely minden értelmet felülhalad, meg fogja őrizni szíveitek és gondolataitokat a Krisztus Jézusban — Pál apostolnak ez a tengermélységű áldásszava (a philippibeliekhez írt levélben 4. rész, 7. vers) úgy látszik, a legkedvesebb bibliai ígéje Schweitzemek, a lelkésznek, a theológusnak és a keresztyénnek. Éveken át ezzel az áldással végezte strassburgi prédikációit és ez volt búcsúigehirdetésének alaptextusa is. Mély betekintést enged ez gondolkodásába, emberi és keresztyéni törekvésébe, egész lelkületébe. Törekvésének végcélja, egész életküzdelmének végső értelme tehát egy értelemfölötti jónak: az Istentől Krisztusban ajándékozott békességnek a megragadása, elidegeníthetetlen személyes élményként való birtoklása. Ez pedig annál nagyobb szó, men Schweitzer egyébként a legerősebben értelmi ember, kimondottan intellektuális típus, akinek a gondolkozás által való igazságkeresés, világ- és életnézetalakítás mindennapi kenyérként szükséglete. Gyermekségétől vallja a Pál apostol másik hatalmas szavát: „Semmit sem cselekedhetünk az igazság ellen, hanem csak az igazságén.“ (Korinthusi első levél 13. rész, 8. vers.) Ennek megfelelően rendíthetetlen meggyőződése az, hogy: „mivel a szelleminek igazság a lényege, minden igazság végsőleg

nyereséget jelent.“ Viszont egész igazságkeresése, hatalmas tudományos munkájának minden ágazata a keresztyénség és a kultúra lényegének kutatására irányul. Ugyancsak a keresztyénséget és a kultúrát éli át egyik legmagasztosabb érzelmi kiteljesedésében, a szavakba nem foglalható hatalmas művészi élmény közvetlenségével a Bach zeneművészetében. S végül Schweitzer a keresztyénség és a kultúra legnemesebb javainak szolgálatába állítja egész akarati életét is, amidőn a gondolkodás és az érzés gyönyöreinek világából kiszakítva magát, az őserdő mélyén egész hatalmas energiáját embertársainak közvetlen és tevékeny szolgálatára szenteli. Az ilyen ember mondanivalói a keresztyénség és a kultúra lényegéről és a kettőnek egymáshoz való viszonyáról csakugyan megérdemlik, kivált az emberi és a keresztyén kultúra mai kozmikus válságában, a legfokozottabb ügyeimet.

A keresztyénség lényegét Schweitzer a Jézus és a Pál apostol alakjának, életének, gondolatvilágának beható tanulmányozásában tárja föl. Éles és rettenthetetlen kritikájával itt egy olyan megállapításra jut, amellyel gyökeresen megváltoztatja annak a liberális protestáns teológiának Jézus- és Pál-képét, mely az ő ifjúságában mondhatni Európa-szerte uralkodott s amelynek ő is neveltje volt. Ezt a liberális teológiát ugyanis erősen feszélyezték az őskeresztyénségnek naivul realiztikus apokaliptikus váradalmi. Nem tudott velük mit csinálni, mert méltatlanoknak tartotta őket az evangéliumi tanok szellemi magaslatához és úgy érezte, hogy azok csökkentik ezeknek a tanoknak, főként az evangéliumi etikának abszolút értékét. Ezért mind a Jézus, mind a Pál alakját és tanításait igyekezett ezektől a naív, zsidós korképzetektől függetlenül megmagyarázni, aminek következtében azonban lépten-nyomon ellenmondásokba keveredett önmagával s az evangéliumok és a levelek leghitelesebb történeti adataival szemben önkényes elmagyarázó, átértelmező eljárásra, vagy épp hiperkritikusan elvető állásfoglalásra kényszerült. Ezzel szemben Schweitzer a liberális teológia bibliakritikai módszereinek legmesszebbmenő felhasználásával egy a liberális Jézus- és Pál-képet gyökeresen átértékelő eredményre jutott. Kimutatta, hogy Jézus teljesen korának apokaliptikus eszméiben gyökerezik. „Az az Istenországa, amelyet ő hirdet, nem egyéb, mint az a mennyei, messiási birodalom, amely az Ember Fiának eljövetelekor, a természeti világkor végén fog megkezdődni e földön.“ És Jézus meg van győződve arról, hogy ő maga az eljövendő Messiás, akinek helyettes szenvedése, áldozati halála által meg kell szabadítania övéit, a választottakat, az eljövendő messiási birodalom és üdvösség részeseit az ezt megelőző világcataklizma nyomorúságaiban való elpusztulástól. Tanítványai hús vét reggelén üresen találják sírját. Enthuziasztikus várákozásukban előre elképzelik már azt a dicsőséget, amelyben mesterük majd visszatér. Ez a várákozó elképzelés víziókban meglátatja velük a Feltámadottat s ezáltal eljutnak arra a bizonyosságra, hogy ő Istennél van a mennyben, nemsokára meg fog jelenni mint Messiás és elhozza az Országot.

Sem Jézus, sem a tanítványai nem szellemesítik tehát merőben át a késői zsidóságban oly hatalmas erővel kialakult messiási várákózást. Nem adnak annak mintegy szimbolikus, szellemi-ethikai értelmet,

hanem a maga teljes, naiv realitásában ragaszkodnak hozzá és élnek benne. Azonban ezt a várákozást Jézus mégis egészen megtölti a maga hatalmas ethikai szellemével. Nem a mózesi törvényhez és az írástudók törvénytárgyához való szolgáló és betűszerinti ragaszkodást állítja oda a messiási Istenországába való eljutás föltételül, hanem a szeretet abszolút etikájának föltétlen elfogadását és tevékeny valóra váltását. „Először, igaz, sehogyan sem fér a fejünkbe, hogy egy ilyen mély és szellemi vallásosság és ethika miképpen kapcsolódhatok ennyire naivul realizisztikus képzetekkel. De tény.“

És ebben a váradalomban teljes mértékben osztozik a Názáretinek legnagyobb tanítványa, tarsusi Pál is. Az ő tanításainak magyarázatánál is teljességgel szembehelyezkedik Schweitzer a liberális protestáns vallástudományi irányból kiágazott vallástörténeti iskola felfogásával. Ez az iskola ugyanis Pál apostol legjellegzetesebb tanításait, elsősorban a misztikus „Krisztusban léteit“ a görög misztérium! vallásosság hatásából igyekszik megmagyarázni. Schweitzer kimutatja, hogy Pálnál lényeges görög, általában pogány misztikus hatásnak nyoma sincsen. Ő egész lelkével a Messiás visszajövetelének várásán csüng és arról van meggyőződve, hogy azok, akik a hit által már földi életükben közösségre jutnak a Krisztus lelkével, ugyancsak már itt e földön elkezdnek átalakulni egy földfeletti létformába, a „dicsőült, szellemi (pneumatikus) test“ létformájába, amelynek teljességét azután a messiási birodalomban fogják majd elérni. Ez az értelme a „Krisztusban léteinek“, ami az apostolnál lépten-nyomon előfordul. A Krisztusban lévő embereknek tehát már nincs többé szükségük a zsidó törvény igájára. Ők a Lélekből, hit által közvetlenül ismerik és gyakorolják az Istennek tetsző életet, tehát „hit által megigazultak“, a törvény rajtuk többé nem uralkodhatik. Pál tana ezért ethikus misztika, amely ha nem is betű szerint, de lényegileg folytatása a Jézus egyszerű evangéliumának. A legmagasabb értékeszme ebben is a szeretet.

Maga Schweitzer nem osztozik ebben a messiási váradalomban. Úgy gondolja, hogy ez mai tudományos világismeretünkkel, amelynek központjában a fejlődés ténye áll, nem egyeztethető össze többé. „Mi nem várjuk többé — úgy, mint várták azok, akik a Jézus igehirdetését hallgathatták —, hogy az Istenországa természetfölötti eseményekben fog megvalósulni. Mi azt tartjuk, hogy az Istenországa egyedül a Jézus szellemének ereje által állhat elő szívében és a világban. Az egyetlen fontos dolog pedig az, hogy az Istenországának eszméje mi rajtunk úgy uralkodjék, ahogyan Jézus azt az övétől megkívánja.“ „A késői zsidó messiási váradalom az a kráter, amelyből előtör az örök vallás lángja.“

Mi hát a keresztyénség lényege Schweitzer szerint?

„A keresztyénség lényege világigenlés, amely világtagadason át jó létre. A világtagadás eschatologikus világnézetében állítja fel Jézus a tevékeny szeretet etikáját.“

És micsoda most már a kultúra?

„Az egyes embernek úgy, mint a társadalomnak ethikai tökéletességre jutása. Egyszersmind azonban kulturális jelentősége van minden szellemi és minden anyagi haladásnak. A kultúra akarása tehát az

egyetemes haladás akarása, amely tudatában van annak, hogy a legfőbb érték az ethikum.“

A valódi kultúra tehát ethikai élet- és világigenlés, amelynek legmélyebb mozgatója a jézusi tevékeny szeretetelv. A kultúra mai — természetesen nem tegnapi eredetű — válsága akként állott elő, hogy az élet- és világigenlés és az ethikum, amelyeknek elválhatatlanul össze kellene tartozniok, elszakadt egymástól. Ebben hibás maga a keresztyén-ség is, amely a maga világtagadó elemét sohasem engedte elhatározólag háttérbe szorulni a világigenlő mellett. De hibás a kultúra válságba jutásában az emberi gondolkozás is, amely a XVIII. század óta ismeret-elméleti és metafizikai problémákat bogozgató bonyolult filozófiává lett, ahelyett hogy az egyszerű és elemi élet- és világtényeket tette volna vizsgálódása alapjává. A gondolkozásnak tehát a helyes irányba kell tere-lődnie, elementárisra kell válnia, hogy a valódi ethikus és kultúrateremtő világnézet egyedül lehetséges alapját földeríthessük. Schweitzer ezt az elemi alapot hosszas, kínos tépelődés után, ihletszerű fölvilanással az „Ehrfurcht vor dem Leben“ alapelvében vélte föl találni s erre építi egész kultúrabölcseletét. „Ich bin Leben, das leben will, inmitten des Lebens, das leben will.“ Az élettagadás önellenmondás, csak az életigenlés természetes és őszinte. Az ember az életet tiszteli önmagá-ban s gondolkozás által odaemelkedik, hogy másokban is — egyáltalán nemcsak embertársaiban, hanem mindenben, ami él — hódolattal tisztelje, félje (az „Ehrfurcht“ szó nehezen adható vissza egyetlen magyar kifejezéssel). Jó mindaz, ami életet megtart, életet előmozdít, fejleszthető életet legmagasabb értékfokára juttat. Rossz mindaz, ami életet megsemmisít, megront, fejleszthető életet visszafojt. „Ez az erkölcsinek gondolkozás útján elérhető abszolút alapelve.“ Az ezen felépülő világnézeté a jövő, mert csak ez hozhatja meg a világnak a valódi újjászületést és békességet, amíg a válságba jutott modem kultúra élet- és világigenlése gondolkozás nélkül támo lyog a maga intellektuális és hatalmi eszményei között s ezeknek az eszményeknek szolgálatában egyenesen el is akarja fojtani az önálló, egyéni gondolkozást a szervezet, a közösség tekintélyének való zsarnoki alárende-léssel. Pedig az igazságot nem lehet szervezni. A kollektív igazság tekintélyének erőszakolása végre is skepszisbe kerget, tehát a szellemi élet csődjével jár és a kultúra pusztulását vonja maga után. Csak az a gondolkozás él tet, amelyet nem másoktól veszünk át. „Mint ahogyan a fa évről-évre meghozza ugyanazt a gyümölcsöt, amely azonban mégis mindig új, úgy kell a gondolkozásból újra meg újra megszületnie minden olyan eszmének, amelynek maradandó értéke van.“

Schweitzer tehát vallja a racionalizmus örök igazságát, hiába gúnyolódik afölött egész kora. ő — úgymond — gondolkozás útján győzte le azt a két nagy árnyat, amely létére ránehezült: azt, hogy a világ megmagyarázhatatlanul titokzatos és tele van fájdalommal, meg azt, hogy ma az emberiség a szellemi hanyatlás lejtőjére jutott. Hozzá-teszi azonban, hogy a végiggondolt racionalizmus szükségképpen ethikus misztikában végződik. Csak ez a misztika adhatja meg az „Ehrfurcht vor dem Leben“ világnézetének azt a lendületet, amely a világ talányos mélységein keresztül mégis a magasságba vezet. Nem

egyéb ez a világnézet, mint a szeretet etikájának egyetemes kitágítása, Jézusnak „denknotwendig“-képpen felismert etikája, amely egy-szersmind már vallás is, mert — minthogy a végtelennel hoz össze-kötötésbe, hiszen mind az „élet“, mind a „világ“ végtelen nagyságok! — nem pusztán észszerű, hanem irracionális és entuziasztikus jellegű. Ezért ez a világnézet, ha nem is teljesen azonos a keresztyénséggel, de lényegrokonságban áll vele. Hiszen a keresztyenség lényege, amit csak gondolkozással lehet felfogni, abban áll, hogy mi egyedül csak a szeretet által juthatunk el az Istennel való közösségbe. Istennek minden élettelses megismerése arra vezethető vissza, hogy mi őt úgy éljük át a szivünkben, mint szeretetakaratot. A szeretet a végtelenségből hozzánk érkező szellemi fénysugár.

Ez a sugár mutatja a kultúra jövőjének útját. A világ most új középkornak, tehát hanyatlásnak néz elébe, de ez nem lesz örökké-tartó. Csak embereknek kell jönniük, akik szembe mernek szállani a gondolatlanság szellemével és mint személyiségek eléggé tiszták és mélyek ahhoz, hogy kiárasztassák magukból az etikai haladás erőkké vált eszményeit. Schweitzer bizik az igazság és a szellem erejében s ezért bizik az emberiség jövőjében.

Ez a Schweitzer gondolkozása — természetesen csak a lehető legvázlatosabb körvonalaiban — a keresztyénségről és a kultúráról, meg a kettőnek egymáshoz való viszonyáról. Tisztán kell látnunk, hogy amennyire mélyenszántó és eredeti, amilyen megragadóan egyéni ez a gondolkozás, amennyire megérzik rajta — távol minden pusztán íróasztali bölcselkedéstől — a személyes élmény heve, épp annyira alkalmas is arra, úgy egészében, mint részleteiben, hogy a legélesebb bírálatot és ellenmondást váltsa ki nemcsak olyanok részéről, akik tagadják a keresztyenség és a kultúra közötti minden kapcsolat lehetőségét, meg akik általában nem állanak keresztyén világnézeti alapon — hanem talán méginkább az olyanok részéről is, akik nagyon is keresztyén alapon állanak, vállalják a keresztyenség és a kultúra kapcsolatát is, de a maguk különleges egyházi és hitvallási teológiai s avval többé-kevésbé egybefüggő filozófiai álláspontján utasítják el maguktól a Schweitzer fejtegetéseit részben vagy egészben.

Itt nem lehet helye annak, hogy e különleges álláspontok közül a maga speciális bíráló szempontjaival akármelyik is szóhoz jusson s ezzel a többinek szóhoz jutását is mintegy kihívja. Magam, befejezésül, csak néhány egészen általános széljegyzetet kívánnék tenni — minden felekezeti és dogmatikus egyoldalúságtól emberi lehetőség szerint mentesen — a lambarene-i világhírű négerdoktornak ehhez a nagyon erősen gondolkozásra készítő önarcképéhez, nem is annyira értékelés és bírálat, mint inkább csak egyszerű önszembesítés okából s talán némi biztatásul és segítségül másoknak is hasonló önszembesítésre, ami — bizony mondom — megéri a fáradságot.

Schweitzemek egyik s tán valamennyi közt legnagyobb érdemét — nemcsak a pusztán tudományos kutatást és teológiai munkát illetően — abban látom, hogy a Jézus és a Pál apostol alakjának életvalóságát, szemben a liberális teológia mindenáron elszellemesítő törekvéseivel, a történeti hűségnek megfelelően domborította ki. ő, a

modemül képzett kritikai teológus — akiben sem a vaskos orthodoxiából, sem a rajongó pietizusból nem volt és nincs egy szemernyi sem — mutatja ki legelőször tudományos pontossággal azt, hogy sem a Jézus, sem a Pál gondolkozásában nem elhanyagolható mennyiség, nem könnyen lefejthető s általuk csak „alkalmazkodás“ okából elfogadott korképzet az eschatologikus elem, hanem mindkettő a természetfölöttileg „onnan felülről“ eljövendő Istenországa alapkategóriájában gondolkoznak s tanításuk háttérében nem az evolúció modem fogalma lappang — amit nem ismernek, nem is ismerhetnek—, hanem a katasztrófa és a krízis, az ítélet s az „új ég és új föld“ merőben anti-evolucionisztikus határfogalmi. Általában az őskeresztyénség válása nem e világi vallás: alapmeggyőződése, hogy e tökéletesen és büntől megrontott világ mögött és felett van egy másik, tökéletes világ, az Isten országa, amelynek Krisztus a királya és polgárai a választottak. Ez a másik világ pedig egyszer — sub specie aeternitatis szemlélve „hamar“ — eljön, minden földi embereknek és dolgoknak végső és megfölbbezhedetlen megítélésével, erre a világra is és akkor a Krisztusnak többé senki által kétségbe nem vont és nem támadott királyi fősege alatt meglesz az Isten akarata, miképpen a mennyben, azonképpen a földön is. És ezt nemcsak a Krisztus-hívek és Krisztus-tanítványok gondolják így — ezt így gondolja, így látja, így akarja és így ígéri maga a történeti Jézus is, amint Schweitzer megdönthetetlenül kimutatja. Aki Krisztussal bármimű elméleti vagy gyakorlati kapcsolatba akar jutni, annak az ő tanításai eschatologikus alapjellemeivel, a Jézus és Pál hirdette keresztyénség nem e világi, világkrízis és világkatasztrófát feltételező voltával már akár így, akár úgy, föltétlenül le kell számolnia. Aki előtt ez homályban marad, az a keresztyénség lényegét fatálisán nem érti.

Azután nagy értékű kell tudnunk a Schweitzer gondolkozásának azt, hogy ő, aki kora legmagasabb természet tudományos képzettségét is magáévá tette s mint orvos elsősorban mégis csak az emberi test szolgálatába állott: rendületlenül hitet tesz az emberi kultúra szellemi és erkölcsi lényege mellett és bár a gondolkozást a lehető legmagasabbra értékeli, döntőnek a kultúra és az emberiség jövője kialakítására mégis csak az emberi egyéneknek misztikus lendületű praktikus-ethikus magatartását látja.

És végül, szerintünk, igen mélyen és találóan mutat rá arra is, hogy az emberi kultúrának a Jézus szellemét, a tevékeny és önfeláldozó szeretetet egyre teljesebb mértékben föl kellene magába vennie, máskülönbén válságról válságra és katasztrófáról katasztrófára fog vezetni szüntelenül az útja.

Ha azonban arra keressük a feleletet, hogy egy kifejezetten keresztyén kultúrát lehetségesnek tart-e Schweitzer Albert, a keresztyén misszió kulturális munkájának szolgálatában álló orvos: arra nem felelhetünk igennel, ő a keresztyénségből kiemeli, hogy ne mondjuk, kidesztillálja a „Jézus szellemét“, a szeretetet, amelyet lényegileg rokonnak vall az általa kulturális alapelveként és alaptényként intuitíve fölismeret „Ehrfurcht vor dem Leben“-nel — de ennek az utóbbinak a megszületéséhez elegendőnek tartja az autonóm és következetes

gondolkozást is, amelyet elvileg és föltétlenül nem szükséges a Jézus tanításával kiegészíteni vagy épp elmélyíteni. Annál kevésbé szükséges pedig ez, mert hiszen a történeti Jézus tanításában a szeretet világigenlése mellett az eschatologia világtagadása is ott van — ez pedig a kultúra világfejlesztő, haladást előidéző munkájának sohasem lehet szerinte hasznára.

A keresztyénség kultúrájának lehetőségét tehát Schweitzer nem hajlandó elismerni — legfőljebb a kultúra keresztyénségének lehetőségét, az esetben, ha az emberi kultúra a keresztyénség világigenlő elemével, a tevékeny szeretettel meggazdagodik és elmélyül, ami által tulajdonképpen az emberi kultúra csak a saját maga legmélyebb s a keresztyénségtől független alapjában: az „Ehrfurcht vor dem Lebenben válik erősebbé és öntudatosabbá.

Schweitzemek ez a fölfogása azonban miszerintünk éppen a leglényegesebb ponton inog.

Ő azt mondta, egyszerű gondolkozásbeli következetesség dolga az „Ehrfurcht vor dem Leben“ elvének föl ismerése, ennek a Jézus szeretetével való összekapcsolása és magunkra nézve kötelezőül elismerése. Mi pedig ezzel szembeállítjuk azt az első pillantásra szembeötlő tényt, hogy Schweitzer a maga kultúrabölcseletéből teljesen kikapcsolni látszik egy problémát, amelynek megfejtése vagy legalább a vele való becsületes szembenézés nélkül minden kultúrabölcselet kártyavár: t. i. a bűn problémáját. „Nondum considerasti, quanti ponderis sit peccatum!“ figyelmeztethetjük őt aggódva Canterbury-! Anselmus-szal. Miért, hogy az emberéletben, ha egyszer a pusztá gondolkozásnak akkora ereje van, mégsem a szeretet, hanem a gyűlölet, mégsem az „Ehrfurcht vor dem Leben“, hanem pontosan annak az ellenkezője az uralkodó? Miért volt döbbenetesen igaza annak a primitív feketének, aki a világháború első hónapjaiban megbotránkozással mondta a szeretett négerdoktorának az európai hírek hallatára: „A te fehér atyádfiai mégis csak nagyon kegyetlenek kell hogy legyenek, hogy úgy gyilkolják egymást, amikor pedig nincs is értelme, hisz ők nem élnek — emberhússal, hát nem szorulnak rá egymás holttestére?“ Az emberi kultúra legmélyebb problémája mégsem oldható meg a gondolkozás erejével. A bűn egyéni és egyetemes uralmának legyőzéséhez más kell: akarat. Az a kérdés, elégséges-e erre a magunké.

A teljes keresztyén tanítás — a Pál apostolé — erre azt feleli: nem. „Az akaras megvan bennem, de a jó véghezvitelét nem találom... Oh én nyomorult ember! Kicsoda szabadít meg engem e halálnak testéből? Hálát adok Istennek, a mi Urunk Jézus Krisztus által.“ (Római levél 7:18, 24, 25a.) A biblia Jézusa nemcsak tanító, hanem Megváltó is — és éppen azért Messiás és Krisztus, amiért Megváltó: a bűn hatalma alól egy isteni, észbontó szeretetáldozat erejével, minden emberi erőn kívül felszabadítva, átviszen Istenországába. És Schweitzemél épp azért logikus a bűn problémájának megkerülése, mert ő a Jézus és a Pál eschatológiáját lényegében nem tudja egyébnek tartani illúziónál. Ha az emberi erők, elsősorban a gondolkozás ereje, magukban elégségesek az embert fölemelni a fejlődés legmagasabb

fokára, ha az emberi életben a bűn nem okozott egy rettenetes, titokzatos és pusztán evolucionisztikus úton gyógyíthatatlan törést, akkor csakugyan nincs szükség Megváltóra, de nincs szükség Messiásra és Istenországára sem. Akkor az emberélet nem áll katasztrofális krízis alatt, akkor nem fenyegeti létében, fejlődésében, önbizalmában egy minden pillanatban, tehát — sub specie aeternitatis — „hamar“ bekövetkezhető, „küszöbön álló“ ítélet.

Mindazok, akiknek a brutális tények mást mondanak, — és mást mond főként az Isten örök s végérvényes kijelentéseként felfogott, tehát nem pusztán történeti dokumentumként szemlélt Szentírás — nem tudnak Schweitzerrel egy úton járni. Es azok a keresztyén kultúra mivoltáról és lehetőségéről is másként gondolkoznak, mint ő. Szerintük a keresztyénségnek igenis van és lehetséges ebben a világban kultúrája, mert a keresztyén kijelentés, az Ige, egységbe szervezi e világon mindazokat, akik személyes tapasztalatuk alapján hisznek abban, hogy a Jézus Krisztus Megváltó, Messiás és Király, aki uralkodni fog egykor láthatólag és kétségbevonhatatlanul mindenk föltt, de már addig is uralkodik az övéi föltt. A Jézus jobbágyainak ez a világban való szervezete, az Egyház már szükségképpen kultúra is: mert határozott, egységes és folytonos világ- és életalakítás egy legmagasabb, mert nem földi cél, egy felülmúlhatatlan, mert nem e világi eszmény szerint. A keresztyén fölfogás így értelmezve pontosan az ellenkezőjét vallja annak, amit Schweitzer tanít: az Igazságot nagyon is lehet szervezni, sőt a szervezetlen igazság egyáltalában nem is teljes, mert nem világ- és életalakító igazság — és az Igazság tekintélye szükségképpen kollektivitásba kell hogy fogja az embereket, anélkül hogy szükségképpen elszoktatná az önálló gondolkozástól és skepszisre nevelné.

Ezzel már azt is megmondottuk, hogy következetes keresztyén alapon a Schweitzer szélsőséges individualizmusát sem tudjuk helyeselni. Ő a világot egy új középkor feltámadásától félti — mi pedig azt mondjuk, hogy gondolkozzék bárki bármint a középkor vallási és kulturális értékéről, bizonyos, hogy józan történetlátással „a középkor“ felújítását senki sem akarhatja és remélheti, mert ennek előfeltétele az a gondolati és gyakorlati képtelenség volna, hogy az azóta eltelt nyolc-kilenc század egyszerűen és nyom nélkül iktatódjék ki az emberiség történetéből. De másfelől: az emberiség történetében az individualizmus elhatalmasodása még mindig bomlást és hanyatlást jelentett, építő, alkotó, továbbvivő korok még mindig a nagy kollektivitások, a „szervezett igazság“ korszakai voltak. És minden szervezet él, hatalommal és életfejlesztő erővel bír mindaddig, amíg igazsága ki nem hal belőle. A keresztyén kultúra is mindaddig él, amíg a benne élő individuumok engesztelhetetlen komolysággal Krisztus királyi népének tekintik magukat.

Nem keresztyén kultúra mindaz, amelynek szervezetében nem a Krisztus királysága az uralkodó értékeszme, hanem más idea, akár idealisztikus, akár realiztikus, de föltétlenül e világi megfogalmazásban és tartalommal. Ilyen kultúrák lehetségesek, mindig is voltak, vannak s a világ végéig mindig lesznek. A Krisztus királyságának,

a keresztyénségnek kultúrája be van közéjük állítva, hogy tettel és szenvedéssel, a szellem harcával és a szeretet szolgálatával állandóan bizonyosságot tegyen közöttük minden emberi dolgoknak krízis, katasztrófa és ítélet alatt álló voltáról és e világban élve, e világon túl mutasson mint örök útjelző és tilalomfa. Az természetes és elkerülhetetlen, hogy az e világban élő keresztyén kultúra — mert hordozói ennek is, éppúgy, mint minden többi kultúrának, véges, gyarló és megigazultságukban is bűnös emberek — hatásokat vesz fel a nem keresztyén kultúráktól: ezek következtében nagyon sokszor elszennyeződik és végzetesen hasonlóvá lesz a világhoz, ami miatt már ebben a földi világban folyvást új meg új megítéltetésre, kínok közt rostáltatásra, tűzben való megtisztulásra szorul. De amint hatásokat vesz föl a világ többi kultúráitól: úgy hatásokat ad is azoknak. És e hatások közül — igaza van Schweitzemek — legmélyebb és legértékesebb csakugyan a szeretet jézusi szelleme. Enélkül még egy kimondottan atheista kultúra sem bír maradandóan fennállani, mert emberi együttélés és értéktermelés önkéntes áldozat nélkül nincs, vagy ha van, az már egyet jelent a praehistorikus barbárságba való visszasüllyedéssel. Csakhogy a tragikus épp az, hogy a nemkeresztyén világi kultúra az órá nézve is nélkülözhetetlen jézusi szeretetelvet mégis mindig csak ellenkezve, vonakodva és megtizedelve teszi magáévá, mert neki ez az elv csak egy a többi, reá nézve hasznos, Őt építő és védő elvek közül és pedig valamennyi közt a legnyűgösebb, a legkényelmetlenebb, a józan észnek és az önérdéknek legjobban ellenemondó — nem pedig föltétien királyi parancs, amilyen tekintéllyel a szeretet parancsa csak a keresztyén kultúrában bír. Talán nem alaptalanul sejtjük, hogy Schweitzer érzi a tekintélyi erő hiányát abban a szeretetelvben, amelyet ő annyira magasztal, de amelyet ő a Jézus Krisztus messiási igényétől, mint pusztá kortörténeti illúziótól, merőben elszakít — érzi, hogy ez az elvont eszmei magasságban lebegő jézusi szeretetelv egymagában nem elégséges kultúraszervező erő az ő ideális álláspontján sem és azért igyekszik azt megkettőzni az általános emberi értékű „Ehrfurcht vor dem Leben“^(-nel). De miszerintünk a kettőnek szintézise együttvéve sem adja ki az igazságnak azt a hódító, egységbefoglaló és szervező erejét, amit kiad a halálbakészülő Messiás-Király egyetlenegy szava: „Új parancsolatot adok néktek, hogy egymást szeressétek; amint én szerettelek titeket, úgy szeressétek ti is egymást.“ (János evangéliuma 13. rész, 34. verse.)

Lehetséges-e keresztyén kultúra? A nagyszerű teológus-vallástörténész, a keresztyén ihletésű zeneművészet páratlan értője és gyakorlója, a mély lelkiségű és etikájú kultúrabölcselem elméletileg nem tud, nem is akar erre a kérdésre igennel válaszolni — de az afrikai őserdőben a jézusi szeretet erejével új világot építő négerdoktor gyakorlatilag megmutatja, hogy lehetséges.

RÉVÉSZ IMRE